

מוספים, ספרים, אירועים

לבלול את שפתם!

כמו בסיפור מגדל בבל התנ"כי, כך במגדל השן האקדמי, מדברים היום "שפה אחת ודברים אחדים". שלא כבמדעי הטבע, שם טרמינולוגיה אחידה מתקבלת בטבעיות משום שהיא נייטרלית במהותה, הרי במדעי הרוח, החברה, התרבות והמגדר, זוהי טרמינולוגיה בעלת הטיה ערכית ברורה. מושגים כמו: "שיח" ו"אלימות", "אחר" ו"אחרות", "הדרה" ו"הכלה", "דומיננטיות" ו"שוליות", כופים על הדובר ועל השומע השקפת עולם מסוימת ואחידה, המתחזה לשפה מדעית אובייקטיבית. תורמת לכך גם תופעת האינטרנט, המקשרת ברשת אחת את כולם ומאפשרת זמינות "אינטרסקטואלית" גבוהה, כלומר העתקה מיידית ממחקר למחקר ומחוקר לחוקר.

כאשר איש לא מדבר עוד בשפתו, כאשר כולם מדברים, כתוכים, בשפת ז'רגון אחת - הגיע הזמן לבלול, שוב, את שפתם!

הקואליציה של חבר עם אצ"ג

ספרו החדש של חנן חבר מולדת המוות יפה (ספריית אופקים, עם עובד 2004) שם קצת מתעתע (הלקוח משורת השיר 'מולדת המוות יפה היא', אלא שהאוגד - "היא" - הושמט והקריאה הלא מנוקדת נשתבשה) הוא ספר עשיר ומעניין, וכמו שמו גם מתעתע לא מעט.

זהו ספר העוסק כהגדרתו "בפוליטיזציה של האסתטי ובאסתטיזציה של הפוליטי כמבנה עומק ביצירת אצ"ג", ויכול לשמש גם כספר יסוד להבנת שירה פוליטית בכלל. אולם שאלה אחרת, מעניינת לא פחות, לא נדונה בו כלל: מדוע חוקר הספרות, ד"ר חנן חבר, איש השמאל הרדיקלי (באסופה זמן אמת מאמרים על אינתיפאדת אל אקצא והשמאל הישראלי [עורך: עדי אופיר, הוצאת כתר 2001] מגדיר חבר את מבחן האמת לאינטלקטואל הישראלי בנכונות לחצות קווים לצד הפלסטיני) בחר כמושא מחקרו, לו הוא מקדיש כבר שנים אחדות וכמה מספריו, דווקא באורי צבי גרינברג, משורר הימין הרדיקלי?

לדעתי, אין זו משיכה בנלית של קטבים מנוגדים, אלא יש לשניהם מכנה משותף רחב למדי, שספרו של חבר מאפשר, אם בסתר ואם בגלוי, לעמוד עליו.

במבוא לספר ("הזמנה לערב ספרותי") הוא כותב: "הקריאה שלי את אצ"ג היא קריאה מתפעלת ומתנגדת: קריאה שמוקסמת מן הכוח האסתטי ומן העוצמה הנפשית שהצליח אצ"ג לייצר בלשון השירה שלו. אבל זו קריאה שהודפת לעתים קרובות בשאט נפש, את עולם הערכים שמציגים השירים" (עמ' 11).

חבר מהלך כאן על חבל דק. מי כמוהו, כחוקר ספרות, יודע שהבחנה זו קשה ביותר. מה גם שה"התפעלות", לכל אורך הספר גוברת על ה"התנגדות", הנעשית בדך כלל בשמם של אחרים. לאצ"ג ולחבר יש, לכאורה, חלומות אוטופיים מנוגדים: חלום אוטופי לאומי

לאצ"ג, וחלום אוטופי פוסט-לאומי לחבר (וראה: "קריאה פוסט לאומית" ב'מכות מצרים' בספרו פתאום מראה המלחמה, הקיבוץ המאוחד 2001). אולם יש להם גם שורש משותף, כמו לפשיוס ולקומוניזם, למשל, שצמחו שניהם משורשה האלים של המהפכה הצרפתית (כפי שהראה יעקב טלמון בספרו ראשיתה של הדמוקרטיה הטוטליטרית, תשט"ו): שניהם יונקים משורש התשוקה המהפכנית להרס הקיים, כתנאי מוקדם לכל חזון אוטופי עתידי. זאת ועוד: מתברר, כי גם את אצ"ג מצליח חבר לקרוא קריאה פוסט-לאומית. בדיעבד, מוליך, אפוא, חבר את שירתו של הסמן הקיצוני-לאומי בשירה העברית אל מחוץ החפץ הפוסט-ציוני והפוסט-לאומי שלו. ונתקדם צעד-צעד עם ספרו.

1.

מלכתחילה העמדה האופוזיציונית הטוטלית של אצ"ג מהלכת קסם על חבר העושה הכול (בסיוע חבר הוגים בינלאומי למן אגמבן ועד שמיט), כדי להכניס את אצ"ג תחת הגדרת המשורר הפוליטי. הדבר חשוב לו ביותר משום ש: "השיר הפוליטי מערער על סמלים מוסכמים שבשמם פועלות מערכות של כוח הגמוני. הוא חותר תחתם ומציגם כבלתי מובנים מאליהם..." (עמ' 16) - משימה מרכזית בהשקפת עולמו הספרותי-פוליטי של חבר עצמו. יש לו בעניין זה אף ויכוח מר עם מורו ורבו דן מירון על הפואמה 'חזון אחד הלגינות' (1928) שבה רואה חבר את התפנית שעשה אצ"ג לקראת כתיבת

אסתטיות, כשעצם מעשה השיר הוא תנאי לתקומה לאומית (עמ' 70). הדוגמה היפה שהיא מביא שם היא משירו של אצ"ג 'השיר והסיף', האומר כי עצמאותו של עם תלויה בשניים אלה ובמיוזגם:

אלף: כוח הנס של שירו היפה.
 בית: כוח הנס של צבאו בשדה.
 השיר והסיף. לא זה בלי זה.

חבר מסביר כי בעזרת העיקרון האסתטי מממש אצ"ג את התפיסה הימנית רדיקלית שלו, השוללת את התפיסה של תנועת העבודה המעלה על נס עבודה אטית, מעשית ויומיומית, בעוד קו הפעולה המומלץ על ידי אצ"ג להשגת המטרות הוא של קיצורי דרך אלימים, "שגם המציאות, הרי הם מלאי הוד והדר ולכן ממלאים את דרישות היופי";

באמצעות השימוש במילה "נס", מחדד אצ"ג את ההבדל בין תפיסתו, הנסמכת על כוח ועל נוסחאות של גאולה משיחית, לבין עולם סמליה של תנועת העבודה, אשר סירבה לראות בנס דרך אחראית להגשמת הציונות בארץ-ישראל" (עמ' 72). זוהי גם פואטיקה אקספרסיוניסטית שרווחה בחוגי האוונגארד האירופי בשנות ה-20 של המאה העשרים, פואטיקה הניכרת בנטייתה לייצוג אפוקליפטי של המציאות ובמגמתה לחולל הרס שיטתי של החברה הבורגנית ושל הקטגוריות התרבותיות שביסודה. אצ"ג השתייך לזרם זה כאשר הפואטיקה האקספרסיוניסטית מיתרגמת אצלו, כדברי חבר, "לעיוותים דיכוטומיים ואלימים בין המציאות הקיימת לבין חורבנה" (עמ' 73). וכן: "הפואטיקה האוונגארדיסטית של אצ"ג מתרגמת מאבק אידיאלי ופוליטי למנוחים של כינון מציאות מזה ושל איון מציאות מזה" (עמ' 74).

כאמור, לדעתי, משותפת להם מגמת "איון" המציאות הקיימת. חבר אינו נלאה להדגיש הבט זה שוב ושוב, ואיני סבור שהוא עושה כן כדי להוקיע את אצ"ג, אלא כדי להדגיש את היסוד המורד המוערך על ידו: "קיימומה של מציאות חזונית כרוך מניה וביה, גם במרידה פוליטית במציאות הקיימת, שפירושה בעולם פואטי זה הוא פירוק המבנה הקיים של המציאות הקיימת, תוך יזימת פעולות אלימות להריסתה ולחיסולה" (עמ' 74).

לא פחות מאצ"ג, נסחף כאן חבר, במילותיו שלו, לחגיגה של הרס, פירוק וחיסול. (בספרו קיצור תולדות הספרות הישראלית, ידיעות אחרונות 1999, מאמץ חבר את תות הפירוק של הקולקטיב הלאומי ומבקש להוכיח כי מאז

הקונסנזוס, אלא גם הציע מערכת שלמה שיטתית של ייצוג לאומי פרטיקולריסטי שאמור לתפקד כמכלול אלטרנטיבי לקונסנזוס", אותו ייצגו בשירת הזמן משוררי

האסכולה הסימבוליסטית-אוניברסליסטית של שלונסקי ואלתרמן (עמ' 26).

2. את הסגולה המהפכנית הזאת, לחרוג מן הכלל, מוצא חבר משוקעת גם באסתטיקה של שירת אצ"ג. בפרק השלישי "אלימות ואסתטיקה" מנתח חבר את הסכמה הפואטית של אצ"ג כדלהלן: "נמען מופשט" + "משורר נרדף" + "משיח דחוי" = "אלימות פוליטית".

הסכמה הזו תואמת את מצבו של אצ"ג לאחר התפנית שעשה בשנות ה-20 וה-30 ממשורר מעמד הפועלים למשורר הימין הלאומי. קהלו היה אז "קהל מופשט", בהיעדר הקהל הקונקרטי הקודם, וכן בשל היותו אפוזיציונר אף במחנהו שלו; הוא עצמו היה "משורר נרדף" על ידי הרוב ביישוב (הימים, כזכור, ימי משפט רצח ארלוזורוב); והפתרון המשיחי שלו היה בבחינת "משיח דחוי". במצב זה, אומר חבר, "בהיעדר כל פתרון אחר, הוא מעניק לאלימות הפוליטית מעמד של פתרון ראוי. הייצוג האסתטיציסטי מעניק למושאי מעמד של פולחן אל זמני, בעל תכונות של אובייקט פולחני-פטישיסטי, הרוכש לו משמעויות רוחניות דתיות באמצעות הדחיקת ממדים של מציאות היסטורית ומוסרית" (עמ' 67).

המיוזג בין האסתטי לפוליטי הוא נקודה מרכזית במחקר זה. חבר קובע, כי באמצעות אסתטיזציה של הפוליטי יוצר אצ"ג סמנטיקה המגדירה מחדש את יחסי הכוח הפוליטי ואת גבולותיו. במקום אילוצים מוסריים או פרגמטיים נתון הכוח הפוליטי למוטיבציות ולמגבלות

השיר הפוליטי המגובש, "אשר הציבה לראשונה בתולדות השירה העברית הארצישראלית, מבע אפוזיציוני טוטלי ושיטתי".

בעוד מירון סבור, כי אצ"ג בפואמה זו הוציא עצמו מתחומה של הפוליטיקה הרציונלית, סבור חבר, כי "הפוליטיקה של אצ"ג היא תיאולוגיה פוליטית משיחית המפרשת את המציאות בקטגוריות מיסטיות, ובחרת בדרך זו כדי לפעול את פעולתה הפוליטית" (עמ' 18). תיאולוגיה פוליטית זו, לדבריו, היא בוודאי עמדה פוליטית, והיא מחברת את אצ"ג למסורת התרבות הפוליטית הפשיסטית. זוהי תיאולוגיה העושה הבחנה בין מי שמקדמים את הגאולה המשיחית, לבין מי שמעכבים אותה, שבהם חובה להילחם. "התרבות הפשיסטית" שאצ"ג משתייך אליה לדברי חבר, איננה בספר זה (בצדק, לדעתי) מילה גסה שדי לנוסף בה, כפי שנהגו פעם, כדי לפסול יריב פוליטי. חבר מביא מדבריו של חוקר הפשיון שטרנהל, הכותב כי "הפשיון, בטרם היה לכוח פוליטי, היה תופעה תרבותית" וכן מדבריו של ההוגה צרפתי לאקו-לאבארט הכותב, כי צריך להפסיק להתייחס אל הפשיון, כאל תופעה "פתולוגית" ורצוי להכיר בו "כאחת מן הצורות הפוליטיות של התקופה המודרנית" (עמ' 20). (כתיבתו של חבר היא אינטרסאקטואלית. הוא מרבה לגבות את דבריו בדברי אחרים ולא תמיד ברור היכן מסתיימים דבריהם והיכן מתחילים דבריו וראה דברי בפתח המדור "לבלול את שפתם!")

אין ספק כלל כי מה ששובה את לבו של חבר באצ"ג זו חריגתו מן הקונסנזוס, למשל, ביחסו לאחר הלאומי: "אצ"ג מבצע מהלך כפול: מצד אחד מכונן את האני הלאומי על פי דפוסי המסורת של הזרם הלאומי המרכזי, אבל מצד אחר הוא חושף את התחבולה המרכזית של הלאומיות הזאת ומערער על השימוש המניפולטיבי שהיא עושה בערכים אוניברסליים" (עמ' 25). דומה שחבר מעריך יותר את הכנות (אפילו הגזענית, של אצ"ג) מאשר את ההדחקה של השמאל בעניין זה. ובעיקר, הוא מדגיש, אולי באופן לא לגמרי מודע, את יציאתו של אצ"ג חוצץ, אחד "כלפי תשעים ותשעה" (כשם ספר המניפסטים שלו), נגד דעת הרוב ביישוב המאורגן. שימו לב כמה פעמים נזכרת החריגה מהקונסנזוס בציטוט הבא: "מצד אחד הוציא עצמו אצ"ג מן הקונסנזוס הלאומי בכך שעבר על הלאומיים הבסיסיים של השיח הלאומי המודרני האוניברסליסטי. אבל מצד אחר גם סימן את הסובייקט הלאומי באמצעות היפוכו הסימטרי של הקונסנזוס. בדרך זאת לא רק חרג מן

קום המדינה אין לדבר עוד על ספרות עברית, כביטוי של הלאום היהודי, אלא רק על ספרות ישראלית).

חבר שואל: "אך מה גורלם של מי שאינם משתלבים בתמונה החזונית שמייצר אצ"ג בשיריו?" וחבר משיב: "בין המצוי (אלה שאינם משתלבים בחזון) לבין הרצוי משתרעת בעירן המשיחי תהום ולא גשר. התגובה היחידה האפשרית כלפי מי שמפרים את שלמותו של הייצוג המשיחי, אינה בדרך של דיאלוג, אלא רק בדרך של אלימות".

(נעיר רק כי חבר מצביע על שני מומנטים מנוגדים אלה, של הכלת האחר ושל סילוקו, כעל מרכיבי היסוד במבנה הסמנטי של כל שיח אוטופי (עמ' 77). הליך הכולל "שני מהלכים מנוגדים" כאלה הוא, כזכור, גם תהליך הקריאה של חבר באצ"ג בספר זה, תהליך של "קריאה מתפעלת ומתנגדת" בעת ובעונה אחת. גם היבט זה של "השיח האוטופי" משותף, אפוא, לשניהם).

3.

דוגמה מאלפת לכפילות הקריאה והכתיבה על אצ"ג, יכול לשמש הדיון הנרחב במטונימיה המטונימיה לפי הגדרתה הלקסיקלית (ראה, אוכמני "תכנים וצורות" 1986) היא "צורה מצורות הטורפים, החלפת שם באחר, הגדרת השלם על ידי החלק, כינוי תופעה על ידי תופעה קרובה אליה. כגון: מי-עיניים לדמעות, וכדומה". למטונימיה (ולמקבילה שלה המטאפורה) צורות רבות ולא אכנס לדיון הטכני הזה. המעניין (וגם אבסורדי, לטעמי) הוא שחבר, בעקבות ג'יימסון, רואה במטונימיה סממן סגנוני פשיסטי שיש לו חלק בעיצוב הפרספקטיבה המשיחית הטוטלית של שירת אצ"ג ותפקיד מיוחד במנגנון הספרותי שבו "האלימות עוברת אסתטיזציה ואינה נשפטת מוסרית".

למשל: "המאפיין הבולט בזיווג של הפוליטי והאסתטי הוא שדימויי הכוח הפוליטי מיוצגים בטקסט השירי באמצעות מטונימיות של אלימות" (עמ' 53); "הרציפות המטונימית האסתטית... מטשטשת את האפשרות להציב הבחנה מוסרית בין אלימות מוצדקת לבין אלימות שאיננה כזאת" (עמ' 69); "הסגנון הפשיסטי נוצר אם כן בתהליך של ייצור מטונימיה באמצעות הדחקה של המטאפורה" (עמ' 76), ועוד הרבה.

ובכן, אפשר היה לחשוב שאם המטונימיה מזוהה באופן כה חד משמעי עם אלימות, אי מוסריות פשיסטית, וסגולות דומות, היינו עשויים להיתקל לפחות באיוושהי הסתייגות מצד חבר

ביחס לאמצעי הסגנוני הזה? ובכן, לא! נהפוך הוא - זהו אמצעי יעיל, לדברי חבר, להרס המציאות הקיימת שבו הוא דוגל: "הדומיננטה הפיגורטיבית בשירה המשיחית של אצ"ג היא אם כן דומיננטה מטונימית... המעבר שמשרטת המטונימיה מן המצוי האקטואלי אל הרצוי המשיחי איננו מעבר מטאפורי, כלומר מעבר מדורג ומתווך, אשר מגשר בין הנבדלים מבלי לטשטש את היותם נבדלים, אלא דווקא להפך: המעבר אל השלב המשיחי הרצוי כמעבר מטונימי הוא ביסודו של דבר תוצר של חורבן אפוקליפטי" (עמ' 80, ההדגשה שלי - ע.ל).

במילים אחרות, מה שחבר מתאר לנו כ"מעבר מטונימי" הוא "מעבר מהפכני", אלים, מידי וטוטלי.

שאלה מעניינת, אם כן, היא מתי וכיצד, אם בכלל, באה לידי ביטוי בספר הקריאה "המתנגדת" לאצ"ג? ובכן, פעמים רבות כשהוא מבקש לגנות את התכנים והצורות הפשיסטיים שלו, הוא עושה זאת באמצעות "אינטרסקטואליות", כלומר באמצעות יריבו הפוליטיים והספרותיים של אצ"ג. הוא מצטט את עזריאל שורץ (אוכמני), את מנחם דורמן, את דוד כנעני ואחרים. אבל ספק רב אם הוא חושב כמותם או שותף להוקעתם. את ספרו הידוע של כנעני על אצ"ג לנוגה עץ רב (1950) הוא מתאר כ"סיכום תוקפני ומקיף של תפיסה זאת ביחס לאצ"ג" (עמ' 44).

במידה רבה רואה חבר את אצ"ג כמהפכן שנשבה בידי הימין (בדומה ל"תינוק שנשבה" בידי הגויים), שמקור שירתו בתנועת העבודה ובשמאל. בניגוד לז'בוטינסקי, מורו האידיאולוגי, שבמפעלו הספרותי נשאר ליברל בורגני, אצ"ג נותר מהפכן רדיקלי שהשירה הפוליטית שלו התפתחה מתוך המסורת של תנועת העבודה.

4.

הבעיה המרכזית, לדעתי, העולה בסופו של דבר מספר זה, אינה ההתנגשות בין האתי לאסתטי, חרף הקושי להפריד ביניהם. שהרי אנו רגילים לאפשרות כזאת, כאשר מצד אחד אנו מתנגדים לתוכן הדברים המושמעים, אך מצד שני מתפעלים מניסוחם. כבר התלמוד פסק בסוגיית אלישע בן אבויה, (אם מותר ללמוד ממורה שאינו הגון?), כי מותר בתנאי ש: "רימון מצא, תוכו אכל וקליפתו זרק".

הבעיה בספר זה של חבר, היא בעצם בעיית "הקליפה" עצמה, כלומר היחס הדרו משמעי לפואטיקה של אצ"ג. במילים אחרות: האם אפשר לדבר בשבחה של פואטיקה אפקטיבית אך מניפולטיבית, פואטיקה מרשימה אך בלתי

מוסרית?

חבר כותב: "המטא-פואטיקה, כלומר העיסוק של השיר בעצם שיריותו, ברטוריקה יותר מאשר בתוכנו, היא תחבולה מרכזית שבאמצעותה הופכים היגדים מוסריים ופוליטיים להיגדים פואטיים ואסתטיים. הדגש מוסב - ואיתו תשומת הלב של הקורא - מן התוכן אל אופן ההגדה. ביסודו של דבר תורמת המטא-פואטיקה לעיצוב האגרסיבי של יחסי הכוח בין הקורא לבין הכותב. שכן הכותב מייצר קושי מניפולטיבי, כוחני ומכפיף שמונע מן הקורא לראות את המוסרי נכוחה" (עמ' 57). מדבריו של חבר משתמע מפורשות כי זו פואטיקה תחבולנית, מניפולטיבית, אגרסיבית, שמסתירה מעיני הקורא, באמצעים צורניים, את התכנים הלא מוסריים של שירתה. פואטיקה שקרית וכוחנית, "העובדת" על הקורא ומוליכה אותו שולל.

אלא שחבר כלל אינו שואל את השאלה המתבקשת: כלום יכולה פואטיקה כזאת, בסופו של דבר, לייצר אמנות גדולה באמת? הוא מביא מדברי הביקורת של שלונסקי על אצ"ג שנכתבו על ספר הקיטרוג והאמונה ("שכרון מוחין... מקדיח את תבשיל הפיוט") ומדבריו של יוסף סערוני ("היותו דון קיחוטיות על מלכות מופשטת"), אבל אינו שותף להם. להפך. לדעתו, בתגובותיהם, "דחקו הועם והפחד את הרגישות הספרותית אל השוליים" (עמ' 61).

חלק מכתובתו המתעתעת של חבר מקורה בעובדה שכאשר הוא חושף את המנגנונים הספרותיים הללו של אצ"ג לא ברור אם הוא עושה כן מתוך "התנגדות" (כלומר: הוקעה), או מתוך "התפעלות" (כלומר: הצדקה).

למשל: "באמצעות המבנה האסתטי המדוקדק חותר השיר להעניק לעמדתו הרדיקלית של אצ"ג מראית עין של עמדה הכרחית ומובנת מאליה" (עמ' 71). האם החשיפה הזו של "מראית העין" היא "מתנגדת" או "מתפעלת"? או, למשל, דבריו על החריזה בשיר 'השיר והסיף': גם החריזה מגויסת לבניית אמירה פוליטית שתיקלט בקלות על ידי נמעניו של הדקלום הפוליטי. התבניות הצליליות מייצרות באורח דמגוגי גם הקבלות וניגודים של משמעות" (שם). האם חשיפת "האורה הדמגוגי" של החריזה (ההדגשה שלי - ע.ל.) היא שבח או גנות לאצ"ג? לא ברור!

5.

אני מודע לכך כי השאלה אינה פשוטה. בפרק הרביעי בספרו: "הקינה הרדיקלית של אצ"ג על שואת יהודי אירופה", העוסק בספרו רחובות הנהר, היא הולכת ומסתבכת עוד יותר.

ספק אם ניתן במאמר זה לעמוד עליה בהרחבה, אעיר רק כי עקרונית נאמן חבר לגישתו בפרקים הקודמים. הוא יכול להביא מביקורתו הנוקבת של אברהם קריב על רחובות הנהר, האומר כי זהו ספר "אלילי" שדרכו "חניבעלית", ולהותיר אמירה זו ללא כל תגובה מצדו (ונראה שהוא יותר דוחה אותה מאשר מקבלה).

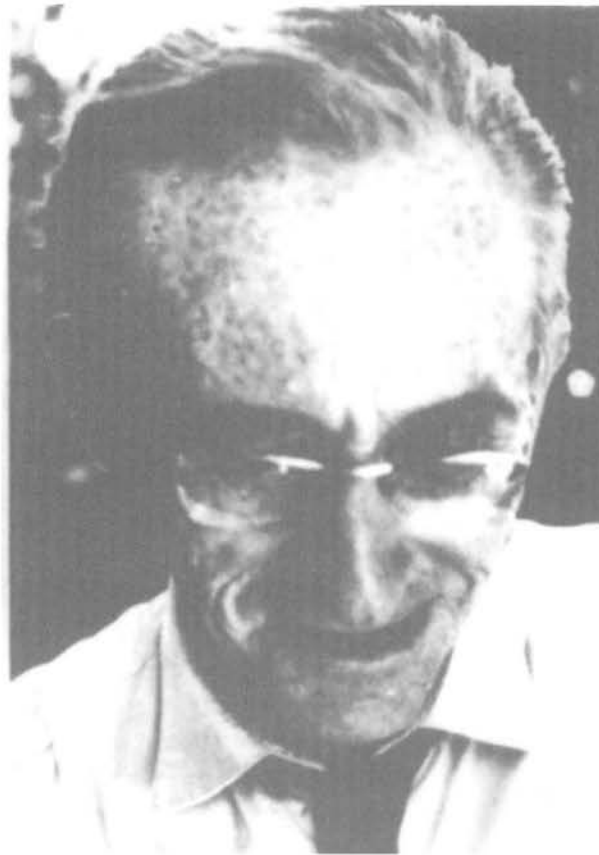
בכל מקרה הוא עקבי באשר לפואטיקה של אצ"ג, כאשר הוא כותב כי שיריו על השואה נכתבו תוך ביטול מוחלט של התביעה למרחק בזמן מן האימה: "במקום לשון העקיפין המומלצת על ידי ההומניסט, הוא כתב בבוטות על דם ועל גופות" (עמ' 94). כשם שבכתביה על "האחר הלאומי" העדיף את הישירות הגוענית לעתים של אצ"ג על האוניברסליות של הזרם הלאומי המרכזי, כך גם כאן, עדיפה בעיניו הבוטות הישירה על ההומניזם המרוחק, כאשר אף פה פועל אותו עיקרון פואטי של אסתטיזציה: "הייצוג הישיר והבוטה של ההרג, השכול והרצח הוא נקודת מוצא לתהליך רדיקלי של העתקה טוטלית אל התחום האסתטי" (שם).

וכן: "האירוע ההיסטורי הוא מרכיב בתוך תמונת עולם אסתטית, שמצייתת לחוקיות אסתטית ולא לחוקיות מוסרית או היסטורית" (עמ' 96).

כשהמוות הוא כבר עובדה מוגמרת, הוא הופך להיות יופי. היהודים המומתים מכונים לעתים גם "יהודים יפים" והשיר (ממנו נלקח גם שם הספר) מתאר את הטרנספורמציה של החומרי הגופני לקראת הרוחני הטהור. המולדת החדשה (בשואה) היא תת-קרקעית, היא האדמה בה נקברים המתים, והיא בעלת איכויות אסתטיות, אותן מדגימות שורות השיר שחבר מביא שם:

...מלאתי מזוהר, אשר לא ייגה על השטח.
לא פת לי ומים. אין צורך מזון למעי עוד.
מולדת המוות? - מולדת המוות יפה היא.

בעקבות דיון בשיר המפתח 'שיר העוגבר', המציג "שני מיני אדם בעולם: נימולים - ערלים" אומר חבר כי "ההכרה הגופנית גוענית היא הבסיס המטאפיזי לגאולה המשיחית, אשר תבוצע באמצעות מעשה האמנות, באמצעות המוסיקה" (עמ' 98), שהגיונה הוא אסתטי ולא מוסרי, כמו האלימות הנוקמת בערלים, שהיא אמצעי טבעי להגשמת הגאולה האסתטית (שם). לא אדון כאן בתפיסת ההיסטוריה הרוויזיוניסטית של אצ"ג והשוואתה

אורי צבי גינזברג

התקומה ולאחר רחובות הנהר ('ספר העיגול' ו'ספר העמודים'), שפורסמו רק לאחר מותו, מתגלה אצ"ג, לדברי חבר, גם כ"חולם המאוכזב" (עמ' 145). המטיף הגדול לכינונה המחודש של מלכות ישראל, מהתוצאות המדיניות, אי כיבוש ירושלים וחלוקת הארץ, ורואה את סיבתן ברפיון פנימי, שעינקו "התכחות לסיטואציה הניסית של הקמת המדינה" (עמ' 146). הטוטליות של החזון חותרת בסופו של דבר תחת עצמה, אומר חבר ומוסיף, כי אין זו רק האכזבה הרגילה הבאה בעקבות הגשמת חלום במציאות, אלא זו "אכזבה אינטגרלית", שהיא חלק בלתי נפרד מהכמיהה: "האכזבה שמייצגת שירת אצ"ג היא אכזבה רוחנית עקרונית שאינה מותנית במעשה זה או אחר, אלא תלויה בתבנית בסיסית של תשוקה לגאולה" (עמ' 148).

במהלך פרשני דיאלקטי, שלא נעמוד על כל שלביו, מתאר חבר את האוטופיה הלאומית של אצ"ג כתשוקת הבן לאמו, כאשר "המבנה שלה הוא כזה, שבסופו של חשבון הוא מציג את מימוש התשוקה כגורם לשבר ולאכזבה גדולה" (עמ' 153). התוצאה הסופית היא ש"התביעה העקרונית שמציבים שירי אצ"ג היא של הרס ושל מרידה מתמדת" (עמ' 154). זהו מבנה עומק בסיסי, שבמסגרתו כל גורמליזציה עשויה להתפרש כעייפות וכרפיון. בעקבות עיון בשיר 'ביתו של אדם' מסיק חבר: "מכאן עולה שמושא התשוקה שמכונן אצ"ג בשיר הוא מושא בלתי אפשרי... ולכן עצם קיומו הבלתי אפשרי הופך לטיבה של החסר, של היעדר מתמיד... כך נוצר בשיר היפוך היררכי בין מולדת לגולה. לא רק שהמולדת לא תחסל את הגלות - אלא שבגלל המולדת מתקיימת הגלות. עצם קיומה הנחשק של המולדת הוא שמקיים את הגלות" (עמ' 157).

משהגענו לפרדוקס הוזה, שיש לו עוד כמה מהלכים (למשל: "מולדת האדם הראשון שאי אפשר לממש אותה לעולם, היא מקור התוגה ולנצח תוליד אותה...") הכול אפשרי: ההיררכיה שלפיה מולדת עדיפה על גולה, מתהפכת בכך שהגולה מתגלה כתנאי מתמיד לכל געגוע למולדת; התשוקה למולדת, כאשר היא כה טוטלית, מבטלת בסופו של דבר את קיומה המועדף של המולדת, וכדומה. בסופה של

לרוויזיוניזם של ההיסטוריונים הגרמנים החדשים, כפי שעושה חבר, כי הדברים יתארכו, וכל כוונתי להצביע על הדרך הארוכה שצועד חבר עם אצ"ג כדי להגיע אל היעד הנכסף של הרס הקיים: "כך מוביל ההיגיון הפיגורטיבי של אצ"ג מן הקינה אל האלימות... לאקט אלים של הרס וחורבן, אשר מוצג כמה שאמור לחסל באורח רדיקלי את המציאות הקיימת ויבנה תחתיה מציאות חדשה לחלוטין" (עמ' 102).

6.

וכאן מגיעים אנו אל ההפתעה, שלא לומר המהפך הפרשני בפרק השישי הקרוי "התשוקה לאוטופיה" שעניינו שירת אצ"ג והקמת מדינת ישראל. מצד אחד, תוך סקירת פעילותו הפוליטית של אצ"ג וחברותו בכנסת הראשונה מטעם "חרות", מבליט חבר את מעמדו של אצ"ג, בעיני עצמו ובעיני אחרים, כ"בנאי של המדינה", כ"משורר מחוקק" ("אני בנית המדינה לא פחות מאחרים. נתתי את ההדר לחלוציות. המשורר הוא הקובע את חוקת המדינה במושגה העילאי" - אמר בכנסת. עמ' 140). אצ"ג מדבר על כך, כי נבחר לשירה על ידי ההשגחה, ורואה עצמו "כיחיד בדורו, משוררה הבלעדי של תקומת ישראל" (עמ' 142).

מצד שני, במחזורי שירים שנכתבו לאחר

לאה גולדברג

ב"טורים", כתב העת של החבורה, את "המסה הקטנה ורבת המשקל מבחינה פרוגרמטית" (כדברי טוביה ריבנר בספרו **לאה גולדברג - מונוגרפיה**) - "האומץ לחולין".

ריבנר כותב, כי במסה זו היא מעמידה את "האדם הקטן" (הצ'ובי) כנגד "האישיות הגדולה", את הראייה הפסיכולוגית כנגד הראייה ההרואית ואת הגישה האנליטית כנגד זו הסינתטית. לעומת האידיאל של "ההומו אוניברסאלה" בן העת החדשה, היא מעמידה את "ההומו דיפרנציאלה" בן הזמן המודרני. "האומץ לחולין" הוא האומץ לבדוק, לפרק, לראות את האדם באי-אחדותו ובאי-שלמותו, אף כי מתוך בקשת השלמות האבודה.

דן מירון בספרו **האדם אינו אלא** (עיונים בשירה, זמורה ביתן 1999) מקדיש ללאה גולדברג מסה שכותרתה "האומץ לחולין וקריסתו". במסה העוסקת בספר **טבעות עשן** טוען מירון, כי ספר זה, ממנו התעלמה בהמשך, הוא ספרה האמין ביותר של המשוררת. כי בו, היא, אכן, מבטאת את "האומץ לחולין" עליו כתבה. "**בטבעות עשן** יכלה לתנות את דלותה של המציאות מבלי שתהפוך אותה לידלותך הווהרת' כפי שעשתה עשרים שנה אחרי כן במחזור **משירי ארץ אהבתי**" (בהשפעת שלונסקי ואלתרמן לדעתו). רק בספרה האחרון, **עם הלילה הזה**, שבה, לדבריו, להישגים של ספרה הראשון.

"האומץ לחולין", כמו "קריאת שמע" בפי רבי עקיבא (שהוציא נשמתו באחד) אם אינו סיסמה ריקה, עלול ליטול את נשמתו. ■

למלחמה בעיר השכנה וריגמן, עמה חיה בשלום במשך תשע מאות שנה.

אם נרצה להעתיך שבחים נוספים על פנינה ספרותית אמיתית זו, נוכל אף לומר שכאן הקדים ז'ול ורן את זמנו מבחינה אחרת, וחיבר יצירה פילוסופית על "הדיאלקטיקה של הנאורות" (נושא שיעסיק את אסכולת פרנקפורט כמאה שנים מאוחר יותר), או בניסוח אחר, הציג בפנינו דילמה: מה עדיף גן עדן של שוטים, או גיהנום של דעתנים?

אולם לא בכך רצוני לעסוק, אלא באנלוגיה אחרת העולה מתוך הסיפור ונסיבות פרסומו. ספרון זה הוא ראשון בספרי הוצאת ספרים חדשה "אחוות בית" שמה (מו"לית ועורכת ראשית: שרי גוטמן). וקשה שלא לראות הקבלה מסוימת בין הוצאה זו לבין הד"ר אוקס בסיפור של ורן. ד"ר אוקס מגיע לקינדרון כדי להביא לה את הקדמה, ולהקים

ברחובותיה מערכת גז לתאורה לילית. בהמשך מתברר כי ניצל זאת לשם עריכת ניסוי מדעי - הוא הציף את העיר בחמצן שגרם לתושביה לאבד את מזגם הנוח - שהסתיים בפיצוץ גדול. והשאלה היא, איזה ניסוי מבקשת "אחוות בית" לעשות בקריית ספר שלנו? להוכיח שהקרייה "שמרנית ומנומנמת"? להוכיח שהיא "צעקנית ומשולבת"? שהיא גם זה וגם זה? ובאיזה "פיצוץ" עלול הניסוי להסתיים? אין לי דבר נגד ההוצאה החדשה. להפך. ספרה הראשון נאה, יפה, מחכים. אבל כבר הבעתי כאן את הדעה ואת החשש, כי אנו סובלים כיום מריבוי של הוצאות ומריבוי של ספרים, מצב שלא יוכל להימשך, על מי מנוחות, לאורך זמן.

מראי מקום

במוסף ראש-השנה של "ידיעות אחרונות" (15.09.04) התפרסמו קטעים מיומניה של לאה גולדברג (1970-1911) העתידים לראות אור בספריית פועלים בעריכת אריה אהרוני. באחד מהם, מה-17 ביוני 1952, היא כותבת (ההדגשות שלי):

"...אני עייפה מן החיים והם לא יתנו לי לנח. אני יודעת. ולפיכך עלי לעשות מהם את הטוב האפשרי. ואין לי כוח. ואין לי אומץ לחולין. מה יהא אפוא?"

ספר שיריה הראשון, **טבעות עשן**, שנכתב עוד בליטא, הוצא לאור על ידי חברת "יחדיו" של שלונסקי והוגש לה כשי עם הגיעה ארצה בינואר 1935. ב-1938, היא מפרסמת

שרשרת היסקים זו אנו מגיעים אל מה שהוא, מן הסתם, עיקר בעיני חבר (ההדגשות שלי - ע.ל.):

"הקריאה הזו חושפת את הסירוב של השיר להיכלל באופן מוחלט וחד משמעי במסגרת הסיפור הציוני לאומי. האפשרות לראות בשיר את המאבק בין תפיסת מולדת רדיקלית לבין התשוקה הציונית המעשית עולה מן האפשרות לקרוא את השיר מחוץ לתכתוב של הקריאה הלאומית, המכפיפה כל טקסט לסיפור העל הלאומי הציוני. /.../ קריאה פוסט-לאומית היא ניסיון להבין את המגבלות של מאמץ ההכפפה ומאפשרת לחשוף את הכפילות הפנימית שמקיים הטקסט של אצ"ג דווקא מתוך המחויבות הכל כך והטוטלית שלו לנרטיב הציוני" (עמ' 159).

מש"ל - מה שהיה להוכיח, כנטען בפתח דברינו: חבר, לשיטתו, מצליח לכנס גם את שירת אצ"ג, אחרי אלתרמן, תחת כנפי הקריאה הפוסט-לאומית במסגרת מסע הפירוק של הספרות העברית, המטרה שקבע לו במחקרו.

הניסוי של "אחוות בית"

אם תרצו **חזיון התעותנים של ד"ר אוקס** (מצרפתית: דורי מנור, הקדמה: בני ציפר; אחוות בית, הוצאה לאור 2004) הוא פרודיה על השמרנות של העיר קינדרון, שהכול מתנהל בה בעצלתיים ובאטיות גוראה, כולל האלגרו

המנוגן כאנדנטה, עד שבתאיטרון העירוני מציגים כל ערב רק מערכה אחת בלבד מתוך אופרה שלמה; אם תרצו הוא פרודיה על הקדמה, שגרמה לה לאבד את שלוותה, ומרגע שנוסדו בה עשרים עיתונים, אחת דתה לצאת